

22:20, Szerda (november 2.), Duna2

Trójai nők

magyar tévéfilm, 101 perc

rendező: Vámos László

operatőr: Kocsis Sándor

szereplő(k):

Csomós Mari

Latinovits Zoltán

Ruttkai Éva

Sulyok Mária

Szalay Edit

Menelaosz király felesége Heléna megszökött a trójai királyfival s ezért kitört a tíz évig tartó trójai háború. Euripidész drámája a görögök győzelme után mutatja be az elpusztított, leigázott Tróját. Poszeidón a tenger istene sajnálja a görögöket, Athéné aki korábban támogatta őket, most ellenük fordul. A két isten szövetkezik és a győztesek veszét készíti elő.

*

EURIPIDÉSZ

(Kr. e. 480-406)

A Kr. előtti V. század óta szakadatlan irodalomtörténeti igazság, hogy a műfajteremtő görög tragédiának a három legnagyobb mestere Aiszkülosz, Szophoklész és Euripidész. Az értékelés általában Szophoklészt tartja közöttük a legnagyobbnak, Euripidészt a legérdekesebbnek és minden korban a legnépszerűbbnek. Mindhárman életük folyamán körülbelül 90 drámát írtak. Ezekből Aiszkülosztól 7 maradt fenn, Szophoklészről 7 egész és egy töredék. Euripidésztől azonban 19 teljes mű és áttekinthetetlenül sok töredék szállt örökségül az utókorra. Ez a számarány biztos jele annak, hogy Euripidészt játszották a legtöbbször, őt olvasták a legtöbben, ezért kellett sokszor sok példányban másolni.

Életrajzi adatai ellentmondóak, értékelése szélsőségek közt hullámszik. Hiteles azonban

legnagyobb kortársának, Szophoklésznek a jellemzése: „*Én úgy ábrázolom az embereket, amilyeneknek lenniük kellene, Euripidész úgy, amilyenek a valóságban*”

. - A mindent kezdeményező Aiszkhülosz alakjait és eseményeit jogi szempontokból ítéli meg, értékelése a jogos és a jogtalan, a bűnös és a megengedhető értékrendjében alakul.

Szophoklésznél az erkölcs a mérce, az erény és a bűn típusai vonulnak fel tragédiáiban.

Euripidésznél ezekből semmi sincs. Az ő szempontja a lélektan, az eseményeket a szándékok és az ösztönök határozzák meg. A pszichológia mint ábrázolási módszer vele jelenik meg az irodalomban.

Indulásáról, tehetsége kialakulásáról pletykák és anekdoták a legellentétesebb adatokat sorolják fel. Arisztophanész és a többi komédiaszerző megvetése és gúnyolódása valamivel hitelesebbnek tűnik, mint azok a feltűnő szépítések, amelyeket lelkes hívei hirdettek már halála után. Hiszen mondták és írták azt is, hogy előkelő, gazdag családból származott, s azt is, hogy egy zöldséges kofa törvénytelen gyermeke volt. Ez utóbbi azért valószínűbb, mert hihetően számol be arról is, hogy ifjan hogyan került egy híres szofista iskolába, ahol kezdetben söprögető szolgagyerek, majd feltűnik éles elméje, és a tudós tanítványául fogadja, hogy azután már fiatalon afféle tanársegéd is legyen a filozófiaprofesszor mellett.

Itt kell kezdenünk írói arcképének felvázolását.

A sorsdöntő, Athént vezető történelmi magasságba emelő szalamiszi ütközet napján (Kr. e. 480. szeptember 23-án) született Szalamiszban. A vajúdó anyja a lakosság nagy részével az óvó pincébe menekült. Innét indult Euripidész, és kalandos véletleneken át került ifjan a tudomány és a művészet közelébe. Hogy kamaszkoráig mit tanulhatott, ezt nem tudjuk. Amikor sihederré nőtt, anyja azt szerette volna, ha sikeres ökölvívó lesz belőle. A sovány, gyenge testű fiút egy alkalommal a gyakorló társak úgy összeverték, hogy eszméletlenül maradt a gyakorlótéren. - Az ilyen testedző gyakorlatoknak mindig volt közönsége. Protagorász, a nagy hírnévű szofista filozófus

híres iskolavezető szeretett eljárni az ifjúság gyakorlataira. Tanúja volt Euripidész rosszul végződő küzdelmének. Odament hozzá, felélesztette, magával vitte otthonába, ahol az iskolája is volt. Megetette, megittatta, és úgy gondolta, hogy értelmes ifjú, akinek egyáltalán nem való a testi viadal. Ott tartotta tehát magánál: takarítsa a tantermet, hozzon a kútról vizet, és ha érdekli, amit itt tanulni lehet, be is ülhet a tanítványok közé, ismerje meg a szofista bölcséletet. Ez időben még nem volt olyan rossz hírük a szofistáknak, mint később. Idővel Platón ellenszenve rossz hírbe hozta az egész szofista filozófiai irányzatot. A „szofista” szónak máig is olyan értelmezése van, mintha ezek afféle szócsavarók, eszmetorzítók volnának. Holott a maga korában ez volt a leghaladóbb bölcséleti irányzat. Humanisták voltak a szó szoros értelmében, hirdették, hogy

„*mindennek mértéke az ember*”

. Tanították, hogy a szegény ember is meg tud mindent tanulni. És először mondták ki, hogy a természet szerint a rabszolga is ember, csupán a jog szerint eszköz, amely tulajdon tárgya lehet.

A tanulókkal együtt Euripidész is megtanulta Protagorász tananyagát. A mester felismerte, hogy rendkívül értelmes tanítvány, nem szolgagyereknek, hanem tudósjelöltnek való. A későbbi nagy tragédiaköltő sokkal később is, amikor Protagorász már nem is élt (egy hajótörés áldozata lett),

úgy gondolt vissza rá, mint lelke atyjára.

Gyorsan fejlődött, minden tanulnivalót megtanult, de az embereket is úgy figyelte, mint tanulni való jelenségeket. Rákapott a szenvedélyes olvasásra. Később a legelső egyike volt, akik gyűjtötték és féltve őrizték a teleírt tekercseket (ezeket nevezték akkor könyveknek). A szerelemben azonban nem volt szerencséje. Mire huszonöt éves korában az első tragédiáját bemutatta a Dionüszosz-színház, már másodszor is elvált. Állítólag mind a két felesége hűtlennek bizonyult, és a későbbi változtatott szeretőkkel sem volt nagyobb szerencséje. Talán az is közrejátszott a kiábrándító tapasztalatokban, hogy rendkívül hanyagul öltözködött, haja, szakála rendetlenül kócos volt. Hajlamos volt a mogorvaságra. Szüksége volt a gyakori magányra. Legszívesebben az athéni otthon asztala mellett vagy a mindig kedvelt Szalamisz füves tengerpartján, ölében tartott írótablával ült és írta műveit. Ezek ellen sokaknak volt kifogása, míg a többség lábdöngetéssel lelkesedett értük. (A taps akkori formája volt, hogy a nézők talpukat csattogtatták a földre.)

Már a legelső sikeres drámáit is alig akarták előadásra engedni. Ennek főleg a meghökkentő, újfajta stílus volt az oka. Az eddigi tragédiák magasztos nyelvezettel szóltak. Aiszkülosz dialógusai úgy hangzottak, mint az imádságok az istenek szentélyeiben. Szophoklész nyelve ugyan közelebb állt a hétköznapi beszédmódhoz, de választékos, költőivé magasztosított szöveg volt. Euripidész azonban sokak megdöbbenésére olyan nyelven beszéltette még az isteneket is, 'ahogy a kocsnában és a kikötőkben beszéltek a munkába fáradt emberek.

Euripidész első színházi jelentkezését a bíráló bizottság visszautasította. A fiatal költő akkor odaadta a szöveget a legtekintélyesebb mestereknek: Protagorásznak és Szokratésznek. Ez a két nagy filozófus ugyan bölcséleti kérdésekben nem értett egyet, de kölcsönösen elismerték, sőt tisztelték egymást. Mindketten otthonosak voltak

Aszpázia kertjében

, ahol a híres félkör alakú márványpadnál Athén szellemi kiválóságai - költők, szobrászok, államférfiak, tudósok - gyülekeztek, és időről időre megbeszélték a közügyeket és az irodalmi-művészeti eseményeket. - A szépséges Aszpázia, akit a legokosabb asszonynak tartottak, az állam fejének, Periklésznek volt a szeretője, később felesége. Jó ideig nő léteire ő irányította a szellemi életet. Az illetékes férfiak hallgattak rá, és ő hallgatott a legkitűnőbb filozófusokra, költőkre, művészekre. Aszpázia márvány félkörében sok fontos elintéznivaló talált megoldásra. Nos, Protagorásznak és Szokratésznek egyaránt tetszett a fiatal költő visszautasított drámasorozata. Közölték is véleményüket Aszpáziával. Ha ő rábeszéli Periklészt, az - bizottság ide, bizottság oda - elrendelheti, hogy engedjék színre a 25 éves Euripidészt. Ehhez hozzájárult, hogy a legtekintélyesebb művész,

Pheidiász

, a művészettörténet egyik legnagyobb szobrásza és várostervezője, Aszpázia révén úgyszintén megismerte ezeket a drámákat és költőjüket is. Ő is pártfogásába vette a fiatalembert. Erre már Periklésznek is engednie kellett. Talán el se olvasta a drámákat, de hitt a filozófusoknak, a nagy szobrásznak, aki egyébként az egyik legjobb barátja volt, de alighanem leginkább Aszpáziának hitt, és Kr. e. 455-ben, akkor, amikor a távoli Szürakuszaiban a műfajteremtő Aiszkülosz meghalt, Euripidész megindult sikerekkel teljes útján.

Ezek a sikerek sohase voltak egyhangúak. A nézők nagy tömegének mindig nagyon tetszett,

hiszen ezekben a művekben az istenek és a mondabeli hősök ugyanolyan nyelven beszélnek, mint ahogy ők használják a szavakat hétköznapijaikban. Azután ezek az istenek, hősök, hősnők nem voltak magasztos lények. Mindenki ismerősöket fedezhetett fel közöttük. A gyermekgyilkos Médeia, a házasságtörésre készülő Phaidra - latinosan: Phaedra -, az anyagyilkos Oresztész vagy éppen Élektra ugyanolyan hiteles ember, mint a férjéért önmagát feláldozó Alkésztisz, a közös célért halált vállaló Iphigénia

, akik hiteles lelkivilágukkal már a következő évezredek jellemzési módszereit előlegezik. Talán még azt is elmondhatjuk, hogy a XVII. században Racine és a XIX. és XX. század fordulóján Csehov nem úgy ír drámákat, mint ahogy írtak, ha két évezreddel korábban Euripidész nem irányítja lélektani útra a drámaírást.

Formailag is voltak újításai. Korábban Diszkhülosz két személy által ábrázolta az összeütközést. Szophoklész már melléjük léptet egy harmadik személyt is. Euripidész számlálgat: annyian lépnek színre, beszélnek és cselekszenek, ahányra a cselekményben akkor szükség van. Ezzel is közeledik Euripidész a modern drámák formáihoz. Nem kevésbé azzal, hogy a korábban oly fontos kórusnak szinte szerepe sincs a cselekményben. A nézők megszokták, tehát a szerző is felvonultatja a kórust, de csak mint kísérő mozzanatot, énekeik dalbetétek, a jelenetek közt időmúlást jeleznek. Ha egy újkori előadás elhagyja a kórust, a darabban mi sem változik. - Emellett nála jelenik meg először a cselekményen kívüli előkészítő, illetve beleszóló: a prolóógus meg az értelmező személy, akit manapság

narrátornak

nevezünk. Olykor egy isten is megjelenhet, hogy a cselekményen kívülről belépve oldja meg a megoldandókat. (

Deus ex machina

, vagyis a szerkezetből kilépő isten - az ókor óta így nevezik a kívülről érkező megoldást.)

Euripidész halála azután olyan előkészítetlen, mint a deus ex machina egy

Euripidész-drámában. - Periklész halála után nagy válságba kerül a demokrácia, néha elbukik, majd bosszúszomjasan visszatér. Szokratész is áldozatul esik a rémuralomnak. Euripidész elmenekül. Makedónia királya meghívja Pellába, a makedón fővárosba. Ott írja utolsó, talán legkitűnőbb remekművét, a „Bacchánsnők”-et. (Goethe szerint ez a legnagyobb szerűbb görög tragédia.) - Nem sokkal később ennek a darabnak a nagy sikere után történik, hogy egy reggel a költő kürtszóra riad. Odakint az udvari nép vadászatra készül. Euripidész fölkel, kinyitja ajtaját és kilép a palota udvarára megnézni, hogy mi történik. Ekkor két óriási vadászkutya nekiugrik, s földre dönti az öreg, 76 éves költőt. Koponyatörés, hamarosan halál. - Ez Kr. előtt 406-ban történt. Ugyanebben az évben halt meg otthon, Athénban 90 éves korában a legünnepeltebb társ a tragédia művészetében: Szophoklész. Utánuk vagy kétezer évig nem írtak olyan jó drámákat, mint ők akkoriban.

Hegedüs Géza